

УДК 94(477):338.43

Лубко І.М., Черкаський державний технологічний університет

Матеріальна зацікавленість колгоспників як фактор підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва (1953-1964 рр.)

У статті зроблено спробу проаналізувати зміни в системі матеріального стимулювання праці колгоспників у сільськогосподарському виробництві та прослідкувати їх вплив на підвищення продуктивності праці, результативність справ у сільському господарстві в цілому протягом 1953-1964 рр. Особливе місце відводиться практичній реалізації цієї важливої складової аграрної політики держави в діяльності колективних господарств. Визначаються причини, що не дозволили суттєво вплинути як на забезпечення нормального відтворюючого процесу на селі, так і на кардинальні зміни в бюджеті сільських трудівників.

In the article an attempt to analyse changes in the system of material stimulation of work of collective farmers in an agricultural production is made. The attempt is made to look at their influence on the increase of labor productivity, the results of matters in agriculture as a whole within 1953-1954. The special place is given to the practical realization of this important making of agrarian policy of the state in the activity of collective farms. The reasons which didn't not allow essentially to affect both the maintenance of normal reproducing process in a village and cardinal changes in the budget of rural workers are determined.

Лубко Ірина Миколаївна (1970 р.н). Закінчила історичний факультет Черкаського державного університету ім. Богдана Хмельницького. Аспірант кафедри історії України Черкаського державного технологічного університету. Тема кандидатської дисертації: "Спроби аграрних перетворень в Україні в період суттєвої лібералізації та їх вплив на долю українського села (1953-1964 рр.)".

З перших років існування колгоспного ладу формування фонду споживання колгоспників здійснювалось із залишку доходів господарства, що визначався лише в кінці року. Такий підхід був обумовлений системою обліку праці колгоспників безпосередньо в трудових одиницях, за допомогою яких можна було б розподіляти дохід між членами колективного господарства. Такою одиницею і став трудовдень. Він виник як мірило праці, що була затрачена в суспільному господарстві. Саме в цьому і полягала його найважливіша функція. Кожен трудовдень, незалежно від результатів праці, повинен був оплачуватись однаково. Тільки за такої умови забезпечувалось виконання принципу: “За рівну працю – рівна оплата”.

Однак реалії життя довели, що розподіл доходів у колгоспах лише за кількістю отриманих трудовднів погано узгоджувався з кінцевими результатами господарювання по колгоспу в цілому, не враховуючи при цьому конкретні результати роботи бригад, ланок, кожної окремої людини. Нерідко в абсолютно однакових умовах виробництва окремі виробничі підрозділи досягали значно вищої врожайності, більш економно використовували робочий час, але оплату за трудовні отримували однаково. Враховуючи це, Рада Міністрів СРСР постановою від 19 квітня 1948 р. “Про заходи щодо покращення організації, підвищення продуктивності та впорядкування оплати праці в колгоспах” рекомендувала колгоспам розподіляти доходи з врахуванням врожаю, зібраного бригадою, а в бригадах – ланками з метою диференційованого підходу в оплаті працюючих. Практична реалізація цієї вимоги здійснювалась шляхом додаткового нарахування трудовднів (при більш високих показниках) та їх списання (при низьких). Такий підхід в повній мірі дозволив матеріально зацікавити колгоспників, відкривав перспективи в досягненні кращих виробничих показників.

В той же час оплата праці колгоспників здійснювалась не в повному обсязі з тієї причини, що в основі роботи колгоспу лежала плановість, і попередньо визначати власний дохід та здійснити відповідні виплати не тільки на кінець року, а й поквартально, щомісячно не було можливості. Тому в практиці було введено авансування – методи часткового розподілу доходу без очікування кінцевих результатів господарської діяльності, що постійно змінювались та вдосконалювались.

Значні зміни в систему матеріального стимулювання праці колгоспників, підвищення продуктивності праці трудівників села внесли рішення вересневого (1953 р.) пленуму ЦК КПРС. Завдяки державній підтримці, підвищенню заготівельних та закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію, організаторській роботі по удосконаленню та впорядкуванню оплати праці трудовднів дедалі ставав вагомішим. Так, в колективному господарстві села Стадниця Вінницького району Вінницької області на основі зростання продуктивності виробництва поліпшилась і оплата праці колгоспників. У 1954 р. на кожний вироблений трудовдень видано по 1,5 кг хліба і 5 крб. грошима. Це лише основна оплата. На додаток до неї за виконання виробничих планів колгоспникам було видано: молока – 650 ц, м’яса – 18 ц, поросят – 65 шт., зернових – понад 200 ц і картоплі – 612 ц [1]. Такі ж умови були створені і на колгоспних фермах Троїцького району на Ворошиловградщині (нині – Луганська область): за перевиконання плану 176 доярок, чабанів і свинарок одержали в порядку додаткової оплати 20900 л молока, 151 порося і велику кількість свинини [2].

У 1955 р. грошові доходи колгоспників України від громадського господарства зросли порівняно з 1953 р. на 3 млрд. крб., у той час як протягом попередніх двох років – лише на 927 млн. крб. [3]. В цілому реальні доходи колгоспників за цей час зросли на 40%. Після вересневого (1953 р.) пленуму ЦК КПРС почало впроваджуватися грошове й натуральне авансування колгоспників. Щоквартальна (а згодом щомісячна) виплата авансу на вироблені трудовні практикувалась й до 1953 р., але в більшості колгоспів республіки такі види оплати застосовувались нерегулярно й лише за вирощування технічних культур.

В інформації Жашківського райкому КП України Черкаському обкому про хід виконання постанови вересневого (1953 р.) пленуму ЦК КПРС зазначалось, що з моменту виходу в світ постанови в районі розгорнута широка організаторська робота по практичній реалізації нових можливостей господарювання. Проведені заходи швидко позначились на зміцненні економіки колгоспів. За 1953 р. грошові прибутки проти 1952 р. зросли на 2,8 млн. крб., у 1952 р. вони становили 22,0 млн. крб., а в 1953-му – 24,7 млн. крб., у тому числі від тваринництва збільшились на 2,5 млн. крб. Доходи від тваринництва в 1953 р.

становили вже 34,2% до загального прибутку в той час як в попередньому 1952 р. – 27,2%. Неподільні фонди колгоспів у 1953 р. в порівнянні з 1952 р. зросли на 1,9 млн. крб. В цій же інформації далі йшлося, що “прикладом піднесення економіки артільного господарства на базі розвитку всіх галузей є артіль ім. Леніна села Городище. В минулому році лише від тваринництва одержано на кожні 100 га землі по 46 тис. крб. доходу, в тому числі від кожної корови – в середньому по 2451 крб., від кожної свиноматки – 3875 крб. Прибутково-видатковий кошторис колгоспу перевиконано, на кожний гектар землі в минулому році одержано прибутку 1166 крб. Видано по 5 крб. на трудовень. Із загального прибутку 1,9 млн. крб. від тваринництва прибутки становлять 752 тис. крб., або 39,8%” [4].

Матеріальна зацікавленість відкривала добрі можливості для підвищення продуктивності праці колгоспників. Наприклад, на Черкащині в 1953 р. доярка колгоспу ім. Шевченка Шполянського району Ф.Джерін надоїла від своєї групи корів 25141 л молока і за перевиконання плану одержала в рахунок додаткової оплати 1232 л молока. Свинарці колгоспу ім. Хрущова Драбівського району В.Степанюк було видано як додаткову оплату 7 поросят, вівчареві колгоспу ім. Політвідділу Чигиринського району М.Вдовенкові – 31 ягня, а зав. фермою колгоспу ім. Сталіна Христинівського району М.Узені – 2600 яєць [5].

Заміна в 1958 р. обов’язкових поставок сільськогосподарської продукції державними закупками, відміна натуроплати сприяла значному наповненню колгоспної казни, що, в свою чергу, привело до суттєвих зрушень у структурі фонду оплати праці. В 1959 р. він збільшився в 2,1 раза в порівнянні з 1953 р., а в грошовій його частині – в 3 рази.

Із доповідної записки Черкаського райкому КПУ в ЦК Компартії України про соціально-культурне будівництво та ріст матеріального добробуту колгоспників району видно, що у 1956 р. видано по 8 крб. 12 коп. на один трудовень, у 1957 р. – по 8 крб. 52 коп., у 1958 р. – по 8 крб. 58 коп. і в 1959 р. передбачалось видати колгоспникам по 9 крб. Окрім грошової оплати, продовжувалась видача і натуральної оплати (головним чином, зерном). Так, у 1956 р. колгоспникам району було видано 116 тис. ц зерна, або 1,8 кг на один трудовень, у 1957 р. – 102 тис. ц зерна, або по 1,65 кг. У зв’язку з поганим урожа-

ем зернових у 1958 р. натуроплата зменшилась до 89 тис. ц зерна, або по 1,4 кг. В 1959 р. передбачалось видати вже 105 тис. ц зерна, або по 1,8 кг. Купівельна спроможність на душу населення зросла за останні три роки з 1,2 тис. крб. до 1,8 тис. крб. на рік. Відрахування в неподільний фонд у 1956 р. складало 21,6 млн. крб., у 1957 р. – 18,6 млн. крб., у 1958 р. – 22,6 млн. крб., і в 1959 р. в неподільний фонд повинно бути відраховано близько 24 млн. крб. [6].

Слід однак зазначити, що внаслідок цих заходів у колгоспах склались умови, за яких, з одного боку, майже всі сторони економічного життя господарств контролювались рублем, а з другого – оплата праці, як і раніше, обраховувалась за трудовнями. Потрібен був принципово новий підхід у вирішенні питань оплати праці в колгоспах, більш ширше впровадження гарантованої заробітної плати. Досягнути цього можна було тільки шляхом відмови від обліку затрат праці в трудовнях і заміни її грошовими розцінками, тобто переходом на грошову форму оплати праці колгоспників. Необхідні передумови для цього склались.

При безумовній прогресивності такої (грошової) форми оплати праці не слід, однак, її було вводити огульно, забуваючи при цьому, що натуральна складова оплати теж мала певні позитивні сторони. Адже саме натуральна оплата в значній мірі впливала на забезпечення колгоспників продуктами харчування та кормами для худоби, що знаходилась в їх власності. Більшість колгоспів продавали своїм робітникам продукти за державними закупівельними цінами з розрахунку на зароблений карбованець. Оскільки ці ціни в порівнянні з роздрібними та ринковими були пільговими, колгоспи не могли реалізувати колгоспникам продукти в необмеженій кількості. Ця обставина зумовлювала не скільки вільний продаж, як розподіл за працею.

Заміна натуральної частини оплати грошовою не компенсувалась розвитком торгівельної мережі у сільській місцевості. Селяни змушені були значно частіше приїжджати до міста для придбання необхідних продуктів, перш за все, хліба, масла. Це значною мірою вплинуло на дестабілізацію продовольчої ситуації, збільшився дефіцит споживчих товарів у містах.

Зі збільшенням об’ємів та росту товарності виробництва, введенням системи державних закупівель зросли грошові надходження колгоспів, суттєво покращились їх можливості в забез-

печенні нормального відтворюючого процесу. Розмір грошових надходжень на 100 га сільськогосподарських угідь зріс за 1951-1960 рр. у 6 разів (з 1,7 тис. до 10,2 тис. крб.), в тому числі від рослинництва – в 4,7 раза (з 1,2 тис. до 5,6 тис. крб.) і тваринництва – в 12,7 раза (з 0,3 тис. до 3,8 тис. крб.). Значно зміцніли неподільні фонди. За вказане десятиріччя вони збільшились в 7,2 раза [7]. На основі заходів по інтенсифікації виробництва значно зросла продуктивність праці. В 1955 р. з розрахунку на одного середньорічного робітника в колгоспі було вироблено на 37%, а в 1960 р. – на 64% продукції більше, ніж в 1950 р. [8].

На основі цього спільною постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 6 березня 1956 р. “Про Статут сільськогосподарської артілі і дальший розвиток ініціативи колгоспників в організації колгоспного виробництва й управлінні справами артілі ” [9] було передбачено перехід на принципово нову систему оплати праці колгоспників. Її реалізація підвищувала матеріальну зацікавленість селян у розвитку громадського господарства, зростанні продуктивності праці, ролі трудодня. В зв’язку з тим, що практика розподілу прибутків по трудоднях після закінчення господарського року недостатньо стимулювала розвиток сільського господарства, колгоспам рекомендувалося за рішенням загальних зборів щомісяця видавати членам артілі авансом на трудодні не менш, як половину коштів, одержаних від держави як аванс по контрактації, закупках і обов’язкових поставках сільськогосподарської продукції. Колгоспи самі встановлювали порядок і розміри додаткової оплати праці натурою і грошми за перевиконання планів.

Варто зазначити, що до прийняття цієї постанови додаткова оплата праці в колгоспах виплачувалась за перевиконання планів в однакових розмірах для всіх колгоспів області, краю, республіки, без врахування рівня виробництва й економічних можливостей кожного колгоспу. Це стримувало ініціативу колгоспників у досягненні більш високих економічних показників.

Вже в другій половині 1956 р. в Україні регулярне авансування членів артілі було впроваджене в 61% колгоспів. У 1958 р. грошові фонди для авансування своїх працівників вже мали понад 80% колгоспів республіки [10]. При цьому не зайвим було б наголосити на тому, що навіть при введенні авансування колгоспників

це не вирішило проблему рівня оплати праці. Зарплата робітників промисловості та державних службовців значно перевищувала розмір оплати праці трудівників сільського господарства. Наприклад, за розрахунками західних експертів, для того, щоб досягти хоча б рівня оплати робітників радгоспів, колгоспникам України в 1962-1964 рр. потрібно було додатково виплатити 750 млн. крб., а також видати 6,4-7,5 тис. тонн зерна [11].

Цікаву думку висловлює В.В.Зіновчук щодо проблеми підвищення закупівельних цін. Він вважає, що М.С.Хрущов розбудив “сплячого звіра” інфляції, що після кожного підвищення цін уряд змушений був здійснювати інші додаткові заходи для запобігання деяких гострих соціально-економічних проблем. “Інфляційні проблеми, що захлинули Україну в 90-х роках, – пише автор, – взяли своє коріння в часи хрущовського правління” [12].

Зростання поголів’я і підвищення продуктивності громадського тваринництва, зокрема високі надой молока, створили можливість для задоволення потреб селян в цьому виді продуктів за рахунок колгоспів. Так, наприклад, колгосп “Здобуток Жовтня” Тальнівського району Черкаської області з метою підвищення товарності господарства з 1958 р. почав продавати молоко колгоспникам по 10 коп. за літр [13]. З часом ця практика набула широкого поширення.

Слід однак зазначити, що таке, здавалось би, прогресивне рішення привело до того, що чимало колгоспних сімей передчасно продали своїх корів, що, в свою чергу, призвело до зменшення поголів’я продуктивної худоби, а отже, і негативно позначилось на забезпеченні молочною продукцією населення в цілому.

Введення більш чіткої і розгалуженої системи додаткової оплати позначилось на факторі підвищення продуктивності праці та збільшенні бюджетів селянських сімей.

Таким чином, соціально-економічний розвиток села в 50-ті роки дозволив передовим колгоспам перейти на грошову оплату праці колгоспників без нарахування трудоднів. Однак це виявилось досить складною справою. З одного боку, це зближувало селян за класово-диференціюючою ознакою з робітниками, інтелігенцією та службовцями. Разом з тим в економіці з’являлись нові труднощі, пов’язані з тим, що селянин як виробник сільськогосподарської продукції, відмовляючись від ведення підсобно-

го господарства, не лише перестав продавати, більше того, почав купувати її сам. Таким чином, соціальні заходи випередили економічні можливості їх реалізації.

Однак навіть такі, досить суттєві заходи по поліпшенню матеріальної зацікавленості колгоспників у розвитку сільськогосподарського виробництва і підвищенні продуктивності праці не здатні були кардинально вплинути на рівень виробництва та результативність справ в сільському господарстві в цілому. На стані справ в аграрному секторі економіки продовжували негативно позначатись загальні недоліки системи механічного планування сільськогосподарського виробництва, його стимулювання через частковий ціновий механізм (в цілому бюрократичний, до крайнощів зацентралізований), фактор матеріального стимулювання та інші причини економічного, технологічного та організаційного характеру. Постійно зростаючі потреби держави в продовольстві та в сільськогосподарській сировині все більш загострили проблему розробки та невідкладного здійснення комплексної системи заходів в подальшому розвитку та підвищенні ефективності аграрного сектора економіки, що

були органічною сутністю в цілому непорушної адміністративно-командної системи управління економікою.

Література

1. Таким стало наше село // Радянська Україна. – 1955. – 28 січня. – С. 3.
2. Скрипник С. Трудові успіхи тваринників // Там само. – 17 серпня. – С. 2.
3. XX з'їзд Комуністичної партії України: Стенографічний звіт. – К.: Держполітвидав України, 1956. – С. 62.
4. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО), ф. Р-4619, оп. 1, спр. 84, арк. 46-48.
5. Мироненко М. Порушують принцип матеріальної зацікавленості // Радянська Україна. – 1954. – 22 вересня. – С. 2.
6. ДАЧО, ф. Р-1577, оп. 1, спр. 393, арк. 92-97.
7. Народне господарство Української РСР в 1962 р. – К.: Держстатвидав, 1963. – С. 316-318.
8. Сільське господарство Української РСР. – К.: Статистика, 1969. – С. 545.
9. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К.: Видавництво політичної літератури, 1981. – Т. 7. – С. 178-185.
10. Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 253.
11. Volin L. F Century of Russian Agricultural: From Alexander II to Khrushchev. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1970. – P. 416.
12. Зіновчук В.В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України і СРСР. – К.: Логос, 1996. – С. 55.
13. Історія колгоспу "Здбуток Жовтня" / П.Т.Трощинський, М.І.Бушин та ін. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 103.

Надійшла до редколегії 24.05.2002 р.